

LÁTOMÁS ÉS KÖZELKÉP

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

B E N C E E R I K A

Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* (1869) című regényében az eposz és a népmese műfaji rekvizitumait érvényesítve, az eseményeket egyszerre külső és belső látószögből megvilágítva állít emléket 1848-nak. A magyar nemzet szabadságharca a Baradlay család sors történetét áthatva-átszöve nyer személyes keretet: a gigászi magasságokba emelt történések a családi élet színterén öltenek mélyen emberi-egyéni dimenziót. Az eposzi látás-, illetve közlésmód a forradalom katonai, harci eseményeinek ábrázolásában, míg a népmesei elemek a családtörténet bemutatásában érvényesülnek erőteljesebben. Az isaszegi ütközet kapcsán az elbeszélő szövegszerűen is utal a mérték eposzi jellegére: „... a két tábor előtt az ősrégék hőskölteménye állt megtestesülve” (II., 61. p.). Tény, hogy minden együtt van e történetben, ami egy hősi eposz tartozéka lehet: invokatív elbeszélői megszólalás, világot rengető történelmi esemény, két egyaránt nagy erőket felvonultató sereg, seregszemle, emberfeletti tettekre kész hősök, a harc menetének részletező megjelenítése, az isteni gondviselés jelenléte. Akár az *Iliász*ban, járvány sújtja a hősi sereget, sőt, az elemek is (ismét az ókori eposzra gondolhatunk) beavatkoznak a harcba. Hasonlóképp adottak a népmesei megfelelőek: három fiútestvér, akik közül a legkisebb hajtja végre a legnagyobb hőstettet, erőt s észet próbára tevő „vándorút” (gondoljunk a fivérek hazatérésére, amikor is Ödön és Richárd a bátorság, Jenő az emberség próbáját állja ki), segítők és tévútra vezető az úton, s végül látványos elbukás a küzdelemben, amely ugyanakkor erkölcsi győzelmet jelent. A mű eposzi és népmesei kettősségére vonatkozó számos elemzés közül itt most egyet, Hegedűs Géza vonatkozó megjegyzését idézzük: „egyszerre prózai eposz, és minden romantikája mellett mindmáig a legjobb magyar család-

regény . . . egy egész korszak nem sokoldalú, de amennyit megmutat, annyiban hiteles képe” (Hegedűs, 1959).

A vizsgált mű és a szabadságharc egy-egy eseményét vagy jelenetét bemutató regények (*Enyim, tied, övé, Egy az Isten, A kiskirályok, A tengerszemű hölgy, Akik kétszer halnak meg, A mi lengyelünk*) mellett – eltekintve kispróza munkáitól és terjedelmes publicisztikájától – Jókai a *Politikai divatok* (1864) című munkájában dolgozza fel még átfogó célzattal a forradalmi eseményeket. A '64-es regény személyes látószögét fél évtizeddel később napvilágot látott művében, *A kőszívű ember fiaiban*, már a krónikás, az emlékező igénye, a jelkép- és példateremtés szándéka váltja fel. A személyes átéltség ténye azonban itt is mindvégig meghatározza az elbeszélői megnyilatkozások mikéntjét: a többes szám első személyű közlések („ . . . ilyen arculütés volt nekünk Budavára.”, II. 114. p., „Hajh, akkor a »kettős napot« észre sem vettük; nekünk az éjszakánk volt kettős!”, II. 204. p., etc.) a belső látószög érvényességét erősítik; a részvétel, az együttérzés, a forradalmi eszmék vállalásának tényére utalnak. (Mindez a külső körülmények változását is mutatja, hiszen Jókait a *Politikai divatok* forradalmi hangvétele miatt öt évvel korábban még bíróság elé állították.)

A kőszívű ember fiaai a teljes regényopuson belül nemcsak tárgyi szempontból, de a bemutatott történelmi korszakok folytonossága, illetve eszmei szempontok alapján is összefüggésbe hozható más művekkel. Például a reformkor történéseit bemutató *Egy magyar nábob* (1854), a *Kárpáthy Zoltán* (1854) vagy az *És mégis mozog a föld* (1872) a vizsgált regény előtörténeteként, míg a passzív rezisztencia időszakát megjelenítő *Az új földesúr* (1862) utótörténeteként fogható fel. Ugyanígy: a párhuzamba állított regények azonos alapon dolatra épülnek, annak a megkülönböztető szemléletnek, illetve a belőle következő eszmei szembenállásnak a hirdetésére, amely a magyar nemzet, a haza ügye jobbításáért ténykedők és az idegenmajmoló, aulikus, a nemzet és a haza számára haszontalan felfogás, magatartás, politikai hovatartozás képviselői között áll fenn. A nemzetellenes magatartás legtipikusabb alakja Kárpáthy Abellino (*Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán*), Rideghváry Bence (*A kőszívű ember fiaai*) pedig egyenesen a hazaáruló magyar arisztokrata megtestesítője. Plankenhurst Alfonsine előtt tett szörnyű vallomása, „én gyűlölöm a hazámat” (II., 93. p.), a legsúlyosabb erkölcsi alávalóság, amelyet az ábrázolt korszak embere a hazája és nemzete ellen elkövethet. Velük szemben Szentirmay Rudolf (*Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán*), Kárpáthy Zoltán (*Kárpáthy Zoltán*), Garamvölgyi Aladár (*Az új földesúr*), a Baradlay fivérek (*A kőszívű ember fiaai*), Jenőy Kálmán (*Eppur si muove*) jelentik a nemzeti hős ideálképét. A vizsgált műben ez a szembeállított eszmei-nemzeti hozzáállás a családok esetében is megnyilatkozik: a magyar érzelmű és szabadságpárti Baradlay

család legfőbb ellenfele az aulikus szemléletű, cselszövő Plankenhorst család. (Hasonló szemléleti különbség figyelhető meg a *Kárpáthy Zoltán* című regényben a Szentirmay és a Kőcserepy, az *És mégis mozog a földben* a Jenőy és a Decséry, *Az új földesúrban* pedig a Garamvölgyi és az Ankerschmidt család között.) A két tábor (a hazafias érzelműek, illetve a haza ellenségei) mellett a szereplőknek egy olyan csoportja (rendszerint a parlagi nemes példairól van szó) is megjelenik, amelynek tagjai ugyan a műveletlenség, az elmaradottság és a haszontalan magatartás képviselői, ugyanakkor nem ellenségei a nemzet szabadságának, fejlődésének, s megfelelő hatásra képesek megváltozni, a jó ügy szolgálatába is állni. Ilyen Kárpáthy János, Tallérossy Zebulon, Csollán Berci, bizonyos tekintetben még Ankerschmidt is. A szereplők, illetve a szerepek rendjében nem jelentéktelen fontosság tulajdonítható Jókai nőalakjainak, akik között csak igen ritka az összetett személyiség, rendszerint az eszményi hűség vagy a démoni rossz megtestesítői. (Az összetett jellem egyébként is csak a későbbi Jókai-regények hőseire lesz jellemző: Berend Ivánra, Tímár Mihályra.) A vizsgált regényben Baradlayné és Plankenhorstné, Liedenwall Edit és Plankenhorst Alfonsine között figyelhető meg ez a szélsőséges ellentét.

A mű életművön belüli korszakzáró jellegére Bori Imre mutat rá. „*A kőszívű ember fiai* című regényének megírásával Jókai Mór egy pályaszakaszát zárta le, mint aki tudta, hogy a »nemzeti jelentőségű« irányregények kora elmúlt, hogy többé ilyen típusú művet alkotni nem lehet, s mint tudjuk, Jókai Mór az elkövetkező harminc esztendőben nem is alkotott” (Bori, 1985).

„A FÖLD NE MOZOGJON, HANEM ÁLLJON!”

Jókai „nemzeti jellegű irányregényei” gyakran épülnek egy-egy tézisként funkcionáló közmondásra, szólásra vagy szállóigére. Az 1872-ben napvilágot látott és a nemzeti fejlődés ügyét most már a szellemi-kulturális szempontú előrehaladással azonosító – címében is az alapgondolatot hirdető – *Eppur si muove* (*És mégis mozog a föld*) mintha csak felelne Baradlay Kazimir végakaratára. „A föld ne mozogjon, hanem álljon!” (I., 10. p.) – rendelkezik a kőszívű ember, s legfőbb elvének magyarázatával szinte a reakció kánonját fogalmazza meg: „Álmodozó rajongók tűzbe viszik a gyémántot, s nem tudják, hogy az ott satnya elemeire fog feloszlani, s soha vissza nem jecécül. Ez a mi nyolcszázados gyémánt nemességünk! Ez az örökké éltetője, örökké újrafeltámasztója az egész nemzetnek. Léteünknek titokteljes talizmánja. – És ezt akarják megáldozni, megsemmisíteni. Lázálmokért, mik idegen test kór párázatával ragadtak át dögvész idején” (I., 13. p.). A Baradlay Kazimir képviselte világkép tehát statikus, sőt regresszív tendenciájú, amelynek értelmében a jövő nem egyéb, „mint a múlt örökkévalósága” (I., 14. p.). Tartópilléreit e „műnek” (a

köszívű ember ugyanis saját életéről és tetteiről mint „nagy műről” beszél, a teremtő – sőt, isteni – hiúság hangjait szólatatva meg: „Nem veszünk búcsút. Lelkem önre hagytam, s az nem fogja önt elhagyni soha . . . Én itt leszek. Mindig itt leszek.” (I., 15. p.) a hatalomhoz való feltétlen lojalitás magatartás-mintáiban látja, ezért hagyja meg fiai számára is, hogy a császári udvar szolgálói legyenek diplomataként, katonaként, főhivatalnokként. A regény maga ennek a reakciós világszemléletet kifejező alaptézisnek („A föld ne mozogjon, hanem álljon!”) a negációja, tehát az antitézise. A negáció többszintű és többszempontú. Baradlayné „ellenfogadalmával” veszi kezdetét: „Halld meg uram Isten, és úgy bocsásd szíved elé árva lelkét! És úgy légy neki irgalmas a túlvilágon, ahogy én fogadom, és esküszöm előtted, hogy mindezen rossznak, amit ő végrendeletével parancsolt, az ellenkezőjét fogom teljesíteni Teelőtted! Úgy segíts meg engem, véghetetlen hatalmasságú Isten! . . .” (I., 16. p.) Fontos momentum: Baradlayné nem csupán a magát mindenható szerepkörrel felruházó férj végakarata ellenében, hanem az igazi, „véghetetlen hatalmasságú Isten” előtt tesz fogadalmat, miáltal szándéka és tette a családi korlátozások elleni lázadás szintjéről egy magasabb és elvontabb szintre, a reakciós és progresszív eszmék küzdőterére emelkedik. Baradlayné ezáltal a férje akaratát nem teljesítő asszonyból a „szabadság géniuszává” válik. Erre utal egyébként a regény első, azaz munkacíme: *Anya örökké*. Baradlayné tette tulajdonképpen csak ebben a magasabb összefüggésben nyer igazolást, hiszen a valóságban az történik, amit a köszívű ember, illetve feltétlen követője, Rideghváry Bence jósol: „Ez az út is elvezet egy magaslatra: annak a magaslatnak a neve »vérpád«.” (I., 158. p.) Baradlay Kazimir, ha csak a végakaratainak kitételeit szemléljük, még nem más, mint egy aulikus beállítottságú, patriarkális szemléletű, de a világ eseményeit józanul mérlegelő úr, aki a családjá számára népszerűtlen, de célravezető utat ír elő. Elvei követhetlenségének igazolásához még egy dologra kell fénynek derülnie. A szabadelvű Lánghy Bertalan tiszteletes temetési imájából tudjuk meg, hogy a köszívű ember nemcsak a reakciós tábor képviselője volt a haza függetlenségének ügyében, hanem rossz ember is, tehát erkölcsi szempontból ítélve nem szolgálhat semmilyen igaz példával és útmutatással:

- „– Segítéd-e a nyomorultat?
- Nem!
- Fölemelted-e az elesettet?
- Nem!
- Oltalmazója voltál-e az üldözötteknek?
- Nem!
- Hallgattál-e a kétségbeesők könyörgéseire?
- Nem!

- Törölted-e le a szenvedők könnyeit?
- Nem!
- Kegyelmeztél-e a meggyőzötteknek?
- Nem!
- Szeretettel fizettél-e szeretetért?
- Nem! nem! és mindörökké nem!” (I., 23. p.)

Baradlay Kazimir testamentumba foglalt eszméi két szinten, a család körében és a nyilvánosság szintjén tagadtatnak meg. A fiúk az anya hatására szembe fordulnak az apa állásfoglalásával, míg amott – a végrendeletben „álmódzó rajongókként” emlegetett – forradalmárok szállnak szembe a szabadság ellen-ségeivel. Ami a Baradlay testvérekkel történik: népmese, elsősorban a család csorbult becsületéért, emberiségéért vívják meg egyéni csatáikat. Küzdelmük összefonódik, egybeesik a nemzet szabadságvágyával, tehát a másik szinttel, az eposz színterével. A szabadság látomásának képzetét teremti meg az utóbbi, míg a harc emberi közelképeit vonultatja fel az előbbi, a mese műfaja.

LÉPCSŐK „AMA” MAGASLATHOZ

Baradlayné vörös írónnal húzza alá férje végrendelezésében azokat az utasításokat, amelyeknek sikerült az ellenkezőjét megvalósítania, tehát megtagadnia és megtagadtatnia, ezáltal családjá anyagi és szellemi javait a reakció szolgálatából kiemelnie és a forradalom javára fordítania. A tagadás útját Rideghváry Bence ugyancsak a vörös színnel hozza összefüggésbe: a vérpad fenyegető ígéretével. A Baradlay fiúk minden hőstette fényes áldozat a szabadság oltárán, ugyanakkor egy-egy újabb lépcsőfok a vérpad felé. A szabadság látomása a sokoldalúan, sokszerűen bemutatott szabad haza és nemzet ügyével azonos, a vérpad a csak működésében láttatott hatalom műve.

A köszívű ember a korabeli főnemesség érvényesülésének mintapéldáját irányozza elő fia számára. Ödön legyen diplomata a kor két legreakciósabb hatalmának szolgálatában: az osztrák császári udvar megbízásából a cári Oroszországban. „Az a hely jó iskola lesz neki. A természet és ferde hajlamok sok rajongást oltottak a szívébe, ami fajunkat nem idvezíti. Ott kigyógyítják mind-abból. Az orosz udvar jó iskola. Ott megtanulja ismerni a különbséget emberek között, akik jogosan születnek – és jogtalanul világra jönnek. – Ott megtanulja, hogyan kell a magasban megállni, és a földre le nem szédülni. – Ott megismerni, mi értéke van egy nőnek és egy férfinak egymás ellenében . . .” (I., 10. p.) Baradlay Kazimir idézett mondatai három olyan lényeges kitétel is tartalmaznak, amelyek nyíltan reakciós szellemiségre vallanak. Az apa, aki húsz éven át – részben betegsége, másrészt meggyőződése, a „nagy eszme” miatt – „örök tagadását” élte mindannak, „ami öröm, ami érzés, ami gyönyörűség” (I., 14. p.),

legidősebb fiától is az üreslelkű, rideg és számító diplomata magatartását várja el, aki az életet végérvényes szabályok és tilalmak rendszereként fogja fel, s ezt várja el másoktól is. Másodszor a nemesi kiváltságokat is örök érvényűnek és megdönthetetlennek tekinti, és a származás alapján ítéli meg az embereket, mi több, a „jogtalanul világra jöttöket” nem is veszi emberszámba. Született kiváltságába vetett hite nem ismer határokat, amit Ödön szerelmére tett megjegyzése érzékeltet leghatásosabban: „Oroszországban csak egyszer történt meg, hogy a pap leányát nőül vette egy cár, aztán az is *csak* cár volt, nem magyar nemes.” (I., 11. p.) Harmadszor a női nemet is alacsonyabbrendűvé degradálja: felesége engedelmességét és nem szerető szívét, műveltségét vagy szépségét dicséri, a rendíthetetlenül hűséges és tisztességes Lánghy Arankáról pedig csak mint „néember”-ről beszél.

Az anya épp azokat a lelki tulajdonságait használja ki Ödönnek és fordítja a nemzet ügye szolgálatába, amelyeket a kőszívű ember kiirtatna belőle: rajongó, szenvedélyes természetét. Egy ilyen lélek számára még a fényes előrehaladásnál (Ödön esetében ez a cár előtti bemutatkozás lehetőségét jelenti) is fontosabb az anya szava. „De anyám mást parancsolt!” (I., 47. p.) – utasítja vissza barátja, Leonin ajánlatait: az örök barátságot, a karriert és az előkelő házasság lehetőségét. „Anyám; te jól tudod, hogy amit te mondasz, az nekem törvény és szentírás” – mondja hazatérte után anyjának. (Egyébként: kalandos utazása a hófedte orosz rónán, amelynek végén szülői áldás és sírig tartó szerelem vár rá, a regény egyik legerőteljesebben népmesei hatású betéte.) Baradlayné nem a nagy hivatali pozíció megszerzését (miként az apa), hanem a szeretet és a bölcs belátás vezérelte hasznos élet tényét várja el fiától. De azt is tudatja vele, hogy ez a fajta élet a haza szolgálatával azonos. Ödön ezért aktív szerepet vállal a forradalomban. A magyar országgyűlés küldötteként lelkesítő szónok a bécsi forradalom idején („Az az öröm, az a lelkesedés! az az üdvkiáltás, azok a testvéri csókok! . . . Két szerető szív talál egymásra, két ország szíve: fiatalsága” – hangzik a bécsi történetekhez fűzött elbeszélői kommentár), élelmezési biztos a forradalmi magyar kormánynál, józan politikus és hadvezér, aki ugyanakkor egy szabadcsapat vezéréként bátorságát mindig bizonyítani kész hős (Richárd öccsével, aki katonás hetykeségből gyávának titulálja, Budavár ostrománál harci párbajt vív). A testvérek között ő rendelkezik a legkiválóbb intellektuális képességekkel. Azonnal megérti legkisebb testvére tettének mindannyiuk dicsőségét elsöprő jellegét és erejét: „Ő volt közöttünk a legnagyobb hős.” (II., 255. p.) Becsületét vád nem érheti. Az ítélőszéket is e nyíltszívűség győzi meg arról, hogy az előttük álló fiú (a valóságban Jenő) Ödön. Ők azt nem veszik figyelembe, hogy ez a rendíthetetlen becsület az egész Baradlay család sajátja.

Baradlayné tulajdonképpen mindhárom fiát ugyanazzal az eszközzel hódítja meg a szabadságharc, a jó ügy számára: a feltétlen szeretet és emberség eszközével. Richárdnak katonai pályát írt elő az apai végakarát. Magyarázata nem kevésbé racionális: „Ügyesség, vitézség és hűség három nagy lépcső a magasba jutáshoz. (. . .) Az én fiam törjön utat mások előtt. Lesz Európának háborúja, ha egyszer megkezdődik a földindulás. Eddig nem is mozduló rugók fogják egymás ellen lökni az országokat. Egy Baradlay Richárd számára azokban sok végeznivaló lesz. (. . .) Az ő feladata legyen: emelni testvéreit. Milyen dicső ajánlólevél egy testvér, ki a csatában elesett! . . .” Baradlay Kazimir tehát azt várja el Richárd fiától, hogy a bekövetkező forradalmi események során a „rossz oldalra” álljon, az idegen hatalom ügyéért hozzon életáldozatot. Az anya könnyeit a gyöngeség és nem a megrendültség, a rémült döbbenet jeleként értelmezi és bírálja. A három Baradlay fiú útját követve Richárd az, aki a szabadságharc eposzi „nagyjeleneteihez”, látomásos közelképeihez vezet el bennünket. A bécsi forradalom idején a királyi gárdánál szolgál, a zűrzavaros események során mértéktartó parancsnok, a rend fenntartásának célja s nem a leszámolás szándéka vezérli. Anyja szavára csapatával együtt megszökik a szolgálatból, regényes körülmények között tör magának utat a Kárpátokon át Magyarországra felé, ahol a szabadságharc oldalán részt vesz több ütközetben, többek között Isaszegnél és Budavár ostrománál. A Bécsből való menekülés útján nemcsak a Palvicz Ottó vezette üldöző csapattal, hanem szó szerint az elemekkel is harcba száll. „Elöl víz, hátul tűz”, jellemzi az elbeszélő címszerűen, tömören ezt a léthelyzetet. A Palvicz Ottóval vívott királyerdei párbaj pedig ténylegesen az *Iliász* nevezetes párbajjeleneteit idézi. Az eposzi hatás érzékelése céljából szokás idézni a regény e részletét. E ponton mi is ezt tesszük:

„A fölvert por, a körülfekvő lég forró volt a küzdők dühétől. E napsütötte porfelleg, az emberi düh lehelte fényes köd közepett két vezéri alak pillantja meg egymást a tömegek között. Mindkettő magasabb egy fővel a tömegnél.

Az egyik Baradlay Richárd, a másik Palvicz Ottó.

Egy gondolatuk van.

Nem is gondolat az: két villám találkozása két fürgeteg öléből.

Keresztültörnek küzdő hadsoraikon. Egymást fölkeresik.

A harcosok utat nyitnak nekik a találkozásra.

Úgy nyílnak meg előttük a sorok, mintha mindenki azt hinné: istenítélet ez!

A két vitéz kardjára van bízva, kié legyen a győzelem ma. Végezzék egyedül!

A legközelebb állók tért nyitnak körülöttük, hogy egymáshoz férhessenek.

Végre találkozhatnak.

Minden, mi férfiszívnek meleget ad, lobog most ereikben. A harcos dicsvágya, a nemes büszkesége, a bántalmak jól táplált emléke, az édes gyűlölet s a haza

keserű szerelme, s mindez a csataviharban potenciára emelve, a harci mámor, a vérontó kéj eksztázisában arkangyali erővé magasztosulva.

Összecsaptak.

Egyik sem gondolt arra, hogy a másik csapását elhárítsa, mind a kettő egyszerre vágott.

Karjának teljes erejével, szívének teljes haragjával vágott mind a kettő.

A kengyelben fölemelkedve, a kardot egészen hátraszegezve, csaptak le egymás fejére.

A főre célzott mind a két kard.

A két csapás egyszerre csattant, mint a találkozó villám, s a két hős egyszerre lefordult nyergéből.” (II., 62. p.)

A Buda ostromát ábrázoló fejezet címében is – később szövegszerűen is – a harc gigászi jellegét sugallja: *Párharc a mennykövekkel*. A magyar seregnek az ország legszebb szimbólumáért vívott harca a véres csatajelenetek közelképeinek felvillantása (köztük azok a jelenetek, amelyekben Ödön, Richárd, sőt kisemberek, mint Mihály csizmadia, aki leleplezi az ellenség kémjét, tesznek tanúbizonyságot áldozatkészségükről és helytállásukról) a harci kavalkád részletező fokozása által valóságos látomásba megy át, ahol titánok vívják Jupiterrel végső harcukat. „Lássuk tehát, ha egyszer a titánok is kezükbe kaphatják a mennyköveket, nem Jupiter kerül-e alul?” – ezzel az invokatív bevezető mondatlal kezdi Jókai a gigászinak ítélt harc leírását. Az ostromjelenetek bemutatása helyett e ponton érdemes azt az elbeszélői kommentárt idézni, amely a hadtudóselemzők által tévesnek ítélt budapesti ostromot igazolják, magyarázzák:

„Ami volt a puni népnek Carthago, az Izraelnek Jérusalem, a keresztyén világnak a szent föld, a franciának Párizs, az oroszoknak Moszkva, az olaszoknak Róma – az volt minékünk Budavár.

Hazánknak löktető szíve . . .

Egy ideális, nagy édesanyának látható arca . . .

A törvényes szülöttnek apja becsületes neve . . .

Lehetett-e nem érezni e szívnek láz-lüktetését?

Lehetett-e nem keseregni az arc gyásza miatt?

Lehetett-e túrni e név kigúnyolását?” (II., 144. p.)

(Az elbeszélői kommentár tehát ugyanazon rajongó hazaszeretetre apellál, mint amelynek segítségével Baradlayné a szolgálati esküt feledtetve képes hazahívni, és a forradalom pártjára állítani Richárd fiát.)

Jenő, a legkisebb Baradlay fiú, a legellentmondásosabb személyiség a fivérek között. A kőszívű ember számára is megrajzolja az érvényesülés követendő útját: „Maradjon Bécsben és szolgáljon a hivatalban, és tanulja magát fokrol fokra felküzdeni. Ez a küzdelem neveli őt simának, okosnak és eszesnek.

Tanuljon minden lépést ésszel és kedéllyel mások előtt elnyerni. Legyen mindig kényszerítve arra, hogy a kedvében járjon azoknak, akiket ismét mint lépcsőket fog felhasználni, hogy magasabbra emelkedjék. (. . .) Ápolni kell benne a nagyravágyást; fenntartani és felkerestetni vele az ismeretséget nagy nevekkel és hatalmas befolyásokkal, mik családi összeköttetésekre vezetnek – a költői ábrándok követése nélkül.” Tehát számára is a lelketlen karrierizmus jelöltetik ki járható útként. A legközelebb áll ahhoz, hogy az apai tervet megvalósítsa. Szelíd, magába forduló személyiség, visszafogott, ugyanakkor ábrándos természet. Gyenge idegzetű és fizikumú. A forradalmi eseményeket nem érti, idegenkedik minden politikai megnyilatkozástól, a szabadságharc eszméiben nem hisz. Hiányzik belőle az a rajongó hazaszeretet, amely bátyjait fűti, ugyanakkor szenvedélyesen szerelmes Plankenhorst Alfonsine-be. Szerelme elnyerése érdekében kész vállalni a Rideghváry ajánlotta magas, de őt a hazájával és a saját családjával szemben is ellenséggé minősítő követségi állást. „Minő fényes cáfolat lesz az a világ előtt, ha hirdetni fogják: a két hűtlen Baradlay ellen tulajdon testvérük, a harmadik, indult el meghívni a nagy hatalmú szövetségest” – hangzik Baradlayné iróniateljes ítélete, amely ugyan megrendíti, de még nem tántorítja el őt sem hivatalbeli állásfoglalásától, sem az anyja által elátkozott házasságtól Alfonsine-nel. (Baradlayné érvei itt rendkívül egyértelműek: sem az alacsony származás, sem a gyenge erkölcs nem jelentene számára olyan akadályt, amely meggátolná abban, hogy a házasságra áldását adja, mint az a fogalom, mit ugyan maga ki nem mond, de amelyet a Plankenhorst név jelent: a nemzet ellensége.) Az anya végül a magyarázat, a kérés és a panasz hangjai után a legsúlyosabb erkölcsi érvet hozza fel Jenő meggyőzése érdekében: „És majd akkor, midőn gazdag és hatalmas fogsz lenni, midőn egyedül fogod bírni mindazt, amit most együtt bírunk veled; midőn boldogságod fényében úszni fogsz, fiam, emlékezz ez órára, anyád könyörgő szavára, fiam! – bátyád gyermekeit koldulni ne engedd!” (I., 279. p.) E fiának a fényes előrehaladás és a harci dicsőség helyett csak *boldog életet* szán. Miként az ismeretes, Jenő bátyja, Ödön helyett feláldozza magát, névcseré következtében ő jelenik meg a hadbírótság előtt, ahol vállalja bátyja tetteit és a rá kirótt halálbüntetést. Ödön „egyedüli hős”-nek nevezi. Az elbeszélő magyarázatot fűz hozzá: „. . . mert meghalni egy ügyért, melyet imádunk, de melyben hiszünk – emberi becsvágy; ámde meghalni egy ügyért, melyet imádunk, de melyben sohasem hittünk – emberfölötti áldozat. Amazok »derék emberek«, de ez a »hős«”. Külön elemzés tárgya lehetne, vajon miért szánja magát rá Jenő erre a cselekedetre. Annak az etikai kódexnek a nevében, amelyből anyja idéz („Bátyád gyermekeit koldulni ne engedd!”)? E tétivel bizonyítja bátorságát és kiállását, amelyet családtagjai kétségbe vontak, amikor azt hitték, hogy visszamegy ellenségeikhez kegyért hízelegni? Mert mindörökre elvesztette azokat az érté-

keket (az ész, a munka és a szerelem), amelyekben hitt, amelyekért küzdött? S egy, csak sejtetett momentum az okok rendszerében: mert szereti bátyja feleségét. (Arankához intézett búcsúlevele szinte túlvilági szerelmi vallomás, amilyent csak olyan ember írhat – még ha más nevében is –, aki maga is úgy érez.)

Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regénye – tartja róla a szakirodalom – mese és legenda, ugyanakkor hiteles történelmi tényeken alapul. Nemcsak a forradalom eseményeiről, csatáiról és jeleneteiről számol be történelmi forrásokra támaszkodva és természetesen a szemtanú hitelességével (a bécsi mozgalmakban részt vevő magyar küldöttségről, a magyarokhoz átváltt bécsi diákokról, vagy a huszárcsapat hazatértéről szóló történetek éppúgy a valóságban alapulnak, mint ahogy a csaták, még a vereséggel végződött kassai ütközet vagy a forradalom leverését követő megtorlás ábrázolásában is csak a költői megreformáltság szintjéig tér el a valóságban megtörténtektől), de a regény szereplőinek is azonosíthatók valóságos mintái. Az elbeszélői kommentárok ugyanakkor a résztvevő szemléletét tükrözik. (Egyes vélemények szerint Baradlay Jenő alakja sokban magára Jókaira is asszociál.)

A kőszívű embernek tehát mindenben igaza lett. A jóslat beteljesedésének tényeit Jenő foglalja össze: „A Baradlay ház összeomlik, s rászakad családunk fejére. El van veszítve minden, és ti nem tudtok többé segíteni. Számítástok rosszul ütött ki. Erőfeszítetek kárunkra vált. Elveitek el vannak tiporva. Én nem nézhetem ezt a kint tovább. Egyik bátyámról nem tudok semmit, másik bátyám napról napra várja befogatását . . .” Persze felmerülhet a kérdés, bűnösnek mondható-e akkor Baradlayné, aki használható „receptet” kapott az élethez haldokló férjétől, és azt elvetette, a járható utat a járhatatlanra cserélte, a forradalmi események bizonyos szakaszában (mutatja Jenővel folytatott bécsi párbeszéde) már tudja, hogy családjával együtt végzete felé tart, mégis megmarad választása mellett. Az anya bűnössé nyilvánítása ellen ugyanakkor etikai érzékünk tiltakozik. Búcsúlevelében Jenő is felmenti az erkölcsi felelősség vádjá alól. Hiszen a Baradlayak küzdelmében, amelyben alul maradnak, a Rossz győzedelmeskedik a Jó felett. Az eszméknek ezen elvont szintjén nyerhetnek tetteikre igazolást. A kőszívű embernek ugyanis, bár nem szándéka szerint, de egy dologban tényleg igaza lett. Azt a megkövült ércet, amellyel ő a világ megváltoztathatatlan feudális és nemesi rendjét azonosította, a forradalmár rajongók tényleg tűzbe vetették, és az már soha többé vissza nem „jegecült”.

JEGYZET

(1) A vizsgált regényből idézett részek a mű 1964-es kritikai kiadásából származnak (Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964), a jelölt oldalszámok előtti római számok a kötetek számát jelölik (I., II.).

(2) Az idézett Hegedűs Géza-szöveg a szerző Baradlayék hőskölteménye című, a mű 1959-es kiadásához fűzött utószavából származik (Budapest, Olcsó Könyvtár, 1959).

(3) A Bori Imrétől idézett szöveg *A magyar irodalom modern irányai I.* című kötetének (Forum, Újvidék, 1985) Jókai-tanulmányából származik.

(4) Bori Imre munkái mellett a kiterjedt Jókai-irodalomból mindenekelőtt Rónay György, Nagy Miklós, Lengyel Dénes, Sőtér István kutatásaira támaszkodtam munkám megírása közben.